

סיפורה של אהנה מופלאה - הלאדינו ואני

יעקב קורי

כשהייתי סטודנט בן שבע עשרה באוניברסיטה העברית בירושלים, נחשפתי לראשונה לספר בלאדינו; היה זה ספר בכתב רש"י שנכתב במאה התשע עשרה בסלוניקי: "רומיאו וג'ולייטה". למעשה מדובר בעיבוד מודרני של ספרו של שקספיר המותאם לאחינו היהודים-הספרדים ביוון. מצאתי אותו במדפי הספרייה של מכון בן צבי ומכיוון שהייתי היחיד שישב באולם הספרייה, יכולתי להתגלגל מצחוק באין מפריע כי גיליתי שזה אחד הספרים הכי מצחיקים שקראתי בחיי. מה שמיוחד בלאדינו הוא, שאתה יכול לדבר בלאדינו מוטת תורכית, מוטת צרפתית, מוטת עברית, מוטת ספרדית קסטיליאנית, מוטת יונית, איטלקית, פורטוגזית, כמו כן בולגרית ובוסנית, או כל שפה שעמה היו במגע אחינו היהודים-הספרדים, אפילו ערבית... הכול הולך ומתקבל! אתה יכול למצוא במילון הענקי לשפת הלאדינו שערכו ד"ר אבנר פרץ וגלדיס פימיינוטה את אותה המילה בחמש או בשש גרסאות בכל אחת מהשפות הנ"ל והכול - כשר. אחוז המילים העבריות בידיש הוא גבוה מאוד. לעומת זאת, אתה יכול לדבר בלאדינו מבלי להשתמש באף לא מילה אחת בעברית למעט מילים תלויות הקשר של קודש ופולחן כמו שבת, קידוש, כיפור, כשר וכדומה. אמי ז"ל הייתה אומרת לי: Nosotros los pobres no tenemos mazal, ma los rikos tienen shans, mazal i ventura לעברית: אנו העניים אין לנו מזל, אבל העשירים יש להם שאנס (מזל בצרפתית ובתורכית), מזל (בעברית), וונטורה (בספרדית, איטלקית ופורטוגזית). ולמה חוזרים על אותה מילה שלוש פעמים? כי כך מחזקים את הטיעון שלנו זה נשמע אמין יותר. לעומת זאת אבי ז"ל, כשהוא כעס על מישהו, בין אם זה היה עסקן מושחת ממפא"י, עוכר ישראל כמו עבדול נאצר או אחד הבוסים שלו שהתנכל לו, היה קורא לו: Perro, mazalbasho i gursuz - כלב בספרדית, שיזכה למזל שפל בעברית ולאדינו, ובן בלייעל או חסר מזל בתורכית. גם הוא שילש את הקללה כי להגיד עליו שהוא רק כלב כנראה לא מספיק.

ולאן אני חותר? לזה שכאשר יזמתי את תרגום הצהרת זכויות האדם של האו"ם ללאדינו וקיבלתי על כך את האישור של מוסדות האו"ם, ניצבתי בפני בעיה לא פשוטה - באיזו שפה לנסח את התרגום: בלאדינו עברית, בלאדינו תורכית, בלאדינו צרפתית (אלה מאיתנו שלמדו צרפתית בבית הספר נטו להשתמש במילה בצרפתית כתחליף לכל מילה שהם לא הכירו בלאדינו), או בלאדינו קסטיליאנית? לאחר מחשבה מעמיקה, הגעתי למסקנה שאתבסס על הספרדית הגבוהה, כלומר על הספרדית הסטנדרטית כי אותה יבינו כולם - התורכים, היוונים, הבולגרים, הצברים והמצרים שבינינו - דווקא משום שאין בה מילים בשפות אלה. זה גם הסתייע בידי כי תרגום הצהרת הזכויות בספרדית הוא מצוין והוא היווה בסיס לתרגום שלי. אך לא יכולתי לכתוב את התרגום בעצמי כי יש חכמים וטובים ממני המכירים היטב את הלאדינו והמלמדים אותה באוניברסיטאות; כי זאת לדעת - היום ניתן ללמוד לאדינו בכמה אוניברסיטאות בארץ ובחו"ל. פניתי לידידתי רחל בורטניק מארצות הברית; רחל מנהלת את הבלוג "לאדינוקומוניטה" בו מתכתבים מאות דוברי לאדינו ואף קוראים בו אלפים בכל רחבי העולם. רחל בורטניק יושבת בטקסס, אך הבלוגרים גרים בישראל, בתורכיה, בצרפת, באיטליה, בברזיל,

בארגוטינה, במכסיקו, בארצות הברית, בספרד, אפילו בגרמניה, בדרום אפריקה ובמרוקו. כיום "לאדינוקומוניטה" הוא הפורום החי והפורח בלאדינו. ראשית, חילקנו את ההצהרה לשישה חלקים - אני תרגמתי את אחד החלקים, ומומחים ללאדינו אחרים תרגמו את חמשת החלקים הנוותרים. בסופו של דבר רחל ואני ערכנו את התרגום על מנת לאחד גרסאות, שלא ייווצר מצב שאותה מילה תיכתב בגרסתה הספרדית בחלק אחד ובחלק אחר בגרסתה התורכית. צירפנו על פי דרישת האו"ם מאמר מקיף על שפת הלאדינו, על תולדות היהודים-הספרדים, מקום מושבם בתפוצות, מספר הדוברים בשפה כיום, וכו'. לאחר מכן נשלח התרגום למחלקה המיוחדת באו"ם אתה התכתבתי, ואחרי מספר חודשים והרבה בדיקות עריכה, התרגום אושר. מאז יש תרגום בשפת הלאדינו והוא מופיע באתר ההצהרה של האו"ם לתפארת יהדות ספרד. מיקומו של התרגום בלאדינו ברשימת השפות הוא ה-444, כי קדמו לתרגום שלנו כל השפות החשובות בעולם, לרבות ניבים אינדיאנים שמדברים בהם מתי מעט. יש לציין שאחינו האשכנזים הקדימו אותנו בהרבה עם תרגום בידיש למהדרין.

להלן, אפוא, שבעת הסעיפים הראשונים של הצהרת זכויות האדם בגרסתן בלאדינו תקנית ובעברית:

Artikolo 1

Todos los humanos nasen libres i iguales en dinyidad i diritos i, komo estan ekipados de razon i konsensia, deven komportarsen kon ermandad los unos kon los otros.

כל בני האדם נולדו חופשיים ושווים במעמד ובזכויותיהם. הם התברכו בהגיון ובמצפון ועליהם לנהוג זה בזה ברוח של אחווה.

Artikolo 2

Kada persona tiene todos los diritos i libertades proklamados en esta Deklarasion sin dinguna diferensia de rasa, kolor, sekso, lingua, relijion, opinion politika, orijin nasionala o sosiala, situasion ekonomika, nasimiento o kualkera otra kondision.

כל אחד זכאי לכל הזכויות והחירויות המפורסמות בהצהרה זו, ללא הבדל משום סוג, כמו גזע, צבע, מין, שפה, דת, דעה פוליטית או אחרת, מקור לאומי או חברתי, רכוש, מוצא או מעמד אחר.

Endemas, no se azera dinguna diferensia bazada en la kondision politika, juridika o internasionala del paez o territorio al kual apartiene una persona, ke sea un paez independente, o un territorio basho administrasion legala, no otonomo, o sometido a kualkera otra limitasion de soberania.

יתר על כן, שום הבדל לא ייעשה על הבסיס של המעמד הפוליטי, שיפוטי או בינלאומי של הארץ או התחום שאליו משתייך אדם, בין אם היא עצמאית, מונופול, או תחת ממשל עצמאי, או תחת כל הגבלה אחרת של ריבונות.

Artikolo 3

Kada persona tiene dirito a la vida, a la libertad i a la seguridad de su persona. לכל אדם הזכות לחיים, חופש וביטחון אישי.

Artikolo 4

Dinguno estara sometido a esklavaje ni a servidumbre; el esklavaje i el komersio

de esclavos estan defendidos en todas sus formas.

אף אחד לא יחזק כעבד או כמשועבד; עבדות והסחר בעבדים ייאסרו בכל צורה שהיא.

Artikolo 5

Dinguno sera sometido a torturas ni a penas o tratamientos krueles, inumanos o degradantes.

אף אחד לא יהיה נתון לעינויים או לטיפול או לעונש לא אנושי או משפיל.

Artikolo 6

Kada uno tiene dirito, en todas partes, al rekonosimiento de su personalidad frente a la ley.

לכל אדם הזכות בפני החוק להכרה בו כאדם בכל מקום.

Artikolo 7

Todos son iguales frente a la ley i tienen dirito a la proteksion iguala de la ley. Todos tienen dirito a una proteksion iguala kontra toda diskriminasion en violasion de esta Deklarasion i kontra toda provokasion a tala diskriminasion.

כולם שווים בפני החוק וזכאים ללא כל הפליה להגנה שווה של החוק. כולם זכאים להגנה שווה מפני כל הפליה המפרה את ההצהרה הזאת ובפני כל הסתה להפליה כזאת.

ד"ר יעקב קורי הוא איש עסקים, חוקר ומרצה באוניברסיטת חיפה בנושאים: אתיקה עסקית, אחריות חברתית, קיימות, גלובליזציה, הון ושלטון, מיזוגים ומנהל עסקים. הוא מחברם של מאמרים רבים וחמישה ספרים. הוא כיהן בתפקידים בכירים בתעשיית ההיי טק, הוביל הנפקות בארצות הברית ובישראל, כתב כמאה תכניות עסקיות, וזם מיזוגים, תכניות הבראה, רכישות ומכירת ידע בארצות הברית, אירופה וישראל.

**כתר לספר
תורה. סגנון
תורכי
ציור: ערן
אלכסנדר**

כיצד גיליתי את בית הכנסת של קוריה בספרד

יעקב קורי

בקיץ 1998 כתבתי מכתב לראש העיר של קוריה בספרד והודעתי לו שבכוונתי לבקר בעיר, כי על פי המסורת מקור השם שלי קורי הוא מקוריה. בתשובתו הודיעני שהוא יבקש לנצל את שהותי כדי שאסייע לחואן פדרו מורנו, הארכיאולוג האחראי למחלקת ההיסטוריה והתרבות של עיריית קוריה, לאתר את מיקומו של בית הכנסת העתיק ברובע היהודי.

בביקורי בקוריה באוקטובר אותה שנה, מורנו הראה לי שלושה אתרים אפשריים לבית הכנסת, אבל פסלתי את שני הראשונים (DNA, אינטואיציה או מזל?). כאשר הגענו לאתר השלישי, אמר לנו מורנו שפה ישנה בעיה כי הגברת הזקנה שגרה בבית אינה מוכנה לפתוח את ביתה בפני איש. לפתע, הגברת ששמה היה קסטניירה יצאה מביתה. שמתי לב עד כמה רב היה הדמיון בינה לבין אמי, אמרתי לה שאני בא מיישראל, ששמי הוא קורי, ומקור המשפחה שלנו מקוריה. אנחנו רוצים למצוא היכן היה בית הכנסת ואנו מבקשים את רשותה להיכנס לביתה. היא חייכה, והזמינה אותנו פנימה. מורנו היה המום. הבית היה בנוי בדיוק כמו בתי כנסת שבהם ביקרתי, אבל השער היה מרובע ולא בצורת קשת. כאשר שאלתי אותה מדוע, היא אמרה לי שהיא שמעה ממשפחתה, החיה באותו הבית מזה מאות בשנים, שהשער המקורי היה קשתי אבל הוא נהרס ברעידת האדמה בשנת 1755. ירדנו למרתף והיא הראתה לנו ספרים עתיקים, אך העתיק ביותר היה משנת 1500, לאחר שהיהודים גורשו מספרד בשנת 1492.

בתום הביקור, נתן לי מורנו במתנה ספר "קוריה וסיירה גאטה" וכתב הקדשה: "לידידינו היהודים, שספר זה יניח צעד נוסף למפגש של תרבויות שלעולם לא היו צריכות להיפרד."

אני משער שהיהודים של קוריה (עם אבות אבותיי כנראה) ברחו לפורטוגל בשנת 1492, כי קוריה הייתה על גבול פורטוגל שקיבלה יהודים עד שנת 1497. הם חשבו שיחזרו בקרוב לספרד והשאירו את בית הכנסת במשמרת של אחת המשפחות, ששינתה את שמה, כמו אנוסים רבים, לשם של עץ – קסטניירה, עץ הערמון. הם לקחו עמם את כל הספרים בעברית ולכן לא היו בבית ספרים כלשהם מלפני שנת 1500. היהודים של פורטוגל הוכרחו לקבל על עצמם את הדת הנוצרית, כי לא אפשרו להם להגר כמו בספרד, אבל רבים מהם ברחו מאוחר יותר לתורכיה, יוון ואיטליה, שם גרה משפחתי עד אשר היגרו שוב למצרים, ישראל, צרפת או ברזיל. הגברת קסטניירה, שכנראה ידעה שבייתה היה בית הכנסת בהיותה מבני האנוסים, החליטה בזקנתה לאפשר שיתבצעו חפירות ולהחזיר את ביתה לייעודו המקורי. הסימפטיה שהיא חשה כלפינו, בפתחה את ביתה בפני ישראלי יהודי כאשר לא רצתה לפתחו לבני עירה, מוכיחה כנראה שהיא ידעה על אבות אבותיה היהודים.

שער הכניסה של בית הכנסת של קוריה שהוא ביתה של גב' קסטניירה. צילום: רותי קורי